

Α.
ΠΟΠΛΙΟΣ ΟΒΙΔΙΟΣ ΝΑΣΩΝ:
ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ

ΤΑ ΕΡΓΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ των περισσότερων ποιητών της αρχαιότητας (ελληνικής και ρωμαϊκής) εμπεριέχουν κατά κανόνα μια σχεδόν στερεοτυπική αναφορά στην αποσπασματικότητα, αν όχι στην ολοκληρωτική απώλεια, των σχετικών σωζόμενων πληροφοριών. Η περίπτωση, όμως, του Οβίδιου είναι αρκετά διαφορετική. Η αλήθεια είναι πως δεν σώζεται κάποια αρχαία βιογραφία του ποιητή, ενώ οι σύγχρονοι του ποιητή συγγραφείς αναφέρονται ελάχιστα σ' αυτόν. Εξαιρέση, πολύτιμη για μας σήμερα, αποτελεί ο Σενέκας ο πρεσβύτερος (περ. 55 π.Χ.-39 μ.Χ.), πατέρας του γνωστού φιλοσόφου με το ίδιο όνομα, ο οποίος θα πρέπει να είχε γνωρίσει τον Οβίδιο, όταν και οι δυο τους σε νεαρή ηλικία έφτασαν στη Ρώμη για να λάβουν την απαραίτητη ρητορική εκπαίδευση. Ο Σενέκας ο πρεσβύτερος στο έργο του σχετικά με τα ρητορικά γυμνάσματα της εποχής (*Controversiae* και *Suasoriae*), το οποίο βέβαια συνέγραψε σε προχωρημένη ηλικία, μπορεί να μη συμπεριέλαβε λεπτομερείς βιογραφικές αναφορές, ωστόσο παρέθεσε κάποιες ανекδοτολογικού τύπου πληροφορίες σχετικά με τον ποιητή, που μαρτυρούν το ταλέντο και την εκφραστική του δεινότητα ήδη από νεαρή ηλικία.

Ο κύριος όγκος πληροφοριών σχετικά με τη ζωή και το έργο του Οβίδιου προέρχεται κυρίως από το έργο του ίδιου του ποιητή, το οποίο είναι διάσπικτο από τέτοιου είδους αναφορές. Περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο Ρωμαίο ποιητή ο Οβίδιος αρέσκεται να διανθίζει το έργο του με στοιχεία που σχετίζονται με την καταγωγή, τη ζωή, αλλά και το ποιητικό του πρόγραμμα (αυτό που είχε ήδη παραχθεί, το ακόμη εν

εξελιξεί και το μελλοντικό). Αυτή η έντονη τάση εργο-βιογραφικής (αυτο)αναφοράς διαποτισμένη από μια εξίσου έντονη διάθεση αναθεώρησης κορυφώνεται στα χρόνια της εξορίας του ποιητή στους μακρινούς Τόμους της Μαύρης Θάλασσας (σημερινή Κωσταντζά της Ρουμανίας). Μάλιστα, η δέκατη ελεγεία από το τέταρτο βιβλίο των *Tristia*, η οποία θα λέγαμε ότι αποτελεί ουσιαστικά μια έμμετρη αυτοβιογραφία του ποιητή, αποτελεί χρυσωρυχείο άντλησης τέτοιου είδους πληροφοριών.

Ωστόσο, η (αυτο)βιογραφικού τύπου ανάγνωση του έργου του Οβιδίου (αλλά και οποιοδήποτε άλλου λογοτεχνικού έργου) αποτελεί μια εξαιρετικά επισφαλή πρακτική με αβέβαια αποτελέσματα, μια και η ειλικρίνεια του λογοτέχνη θα πρέπει να τίθεται διαρκώς υπό αμφισβήτηση, όχι μόνο εξαιτίας προσωπικών επιλογών και σκοπιμοτήτων από πλευράς δημιουργού, αλλά κυρίως γιατί η ίδια η λογοτεχνική δημιουργία προϋποθέτει τη μυθοπλαστική κατασκευή ως εγγενές συστατικό της. Η σχέση της λογοτεχνίας με την πραγματικότητα είναι πολύ πιο σύνθετη από ό,τι μπορεί να φαίνεται. Όπως σήμερα, έτσι και στην αρχαιότητα, όποιος αποφασίζει να συγγράψει επιλέγει είτε ενσυνείδητα είτε ασυνείδητα τι θα γράψει, πώς θα το γράψει και κυρίως τι θα παραλείψει. Ο λογοτέχνης στην ουσία δεν αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα, αλλά επιλέγει ή, καλύτερα, κατασκευάζει εκδοχές της. Κατασκευάζει έναν εαυτό, μια *persona*, η οποία μπορεί να σχετίζεται ποικιλοτρόπως με τον χαρακτήρα του, ενώ ταυτόχρονα ανταποκρίνεται στις εκάστοτε ρητορικές ανάγκες του κειμένου. Η σύνθετη αυτή διαδικασία έχει ως αποτέλεσμα το λογοτεχνικό κείμενο να αποτελεί εντέλει μια κατασκευή και όχι μια αναπαράσταση της πραγματικότητας.

Οι Ρωμαίοι λογοτέχνες από πολύ νωρίς έδειξαν πως έχουν επίγνωση αυτής της ιδιότυπης σχέσης μεταξύ λογοτεχνικής αναπαράστασης και ιστορικής πραγματικότητας. Έτσι, ο Ρωμαίος νεωτερικός ποιητής Κάτουλλος (περ. 87 π.Χ.-55 π.Χ.) διακήρυξε περήφανα στο έργο του την αρχή «της αυτονομίας της ποίησης», σύμφωνα με την οποία το λογοτεχνικό έργο και ο βίος του ποιητή δεν συμπίπτουν αναγκαστικά.¹ Αλλά και ο ίδιος ο Οβίδιος από την εξορία εκφράζει την

1. Κάτουλ. 16.5-6 *nam castum esse decet pium poetam / ipsum, uersiculos nihil necesse est* (= γιατί ο αμόλυντος ποιητής πρέπει να στέκει αγνός / ο ίδιος. Όμως τα στιχάκια του δεν έχουν καθόλου τέτοια ανάγκη).

εναντίωσή του στη βιογραφική προσέγγιση του έργου του.² Με αυτές τις μεθοδολογικές επιφυλάξεις κατά νου μπορούμε με σχετική ασφάλεια να χρησιμοποιήσουμε το έργο του Οβίδιου ως πηγή άντλησης βιογραφικών πληροφοριών, προσπαθώντας παράλληλα να αποφύγουμε πιθανούς κινδύνους παρερμηνείας ή/και υπερερμηνείας.

Βίος

Είμαστε σε θέση να ανασυνθέσουμε σε σημαντικό βαθμό και με σχετική ασφάλεια τη ζωή του ποιητή χρησιμοποιώντας ως οδηγό κυρίως την ελεγεία 4.10 των *Tristia*, την έμμετρη αυτοβιογραφία του,³ και συνδυάζοντάς τη με διάσπαρτες πληροφορίες από το υπόλοιπο ποιητικό του έργο. Ο Οβίδιος (πλήρες όνομα: Publius Ovidius Naso) γεννήθηκε στις 20 Μαρτίου του 43 π.Χ. στην πόλη Sulmo (σημερινή Σουλμόνα) της κεντρικής Ιταλίας, σε μια περιοχή όπου κατοικούσε η αρχαία ιταλική φυλή των Παιλιγνών.⁴ Μάλιστα, ο ίδιος με περισσή υπερηφάνεια διακηρύσσει στο ποίημα-σφραγίδα των *Amores*, την ελεγεία 3.15, την παιλιγνική του καταγωγή.⁵ Στο ίδιο ποίημα ο Οβίδιος επαίρεται, επίσης, για την καταγωγή του από παραδοσιακή τάξη ιππέων, σε αντιδιαστολή προς εκείνους που είχαν προαχθεί στην τάξη των ιππέων σχετικά πρόσφατα μέσα από την αναστάτωση των εμφύλιων πολέμων.⁶ Η οικογένειά του πρέπει να ήταν ευκατάστατη,

2. Tr. 2.353-4 *crede mihi, distant mores a carmine nostri / (vita verecunda est, Musa iocosa mea)* (= το ήθος μου, πίστεψέ με, απέχει πολύ από το έργο μου / (η ζωή μου είναι αξιοπρεπής, η ποίησή μου όμως είναι παιχνιδιάρικα)).

3. Αναλυτικά για το αυτοβιογραφικό αυτό ποίημα, βλ. (μεταξύ άλλων) Fredericks (1976), Fairweather (1987) και Schmitzer (1994).

4. Οβ. Tr. 4.10.3 *Sulmo mihi patria est* (= πατρίδα μου είναι η Σουλμόνα).

5. Οβ. Am. 3.15.8 *Paeligni dicar gloria gentis ego* (= θα ονομαστώ δόξα του γένους των Παιλιγνών).

6. Οβ. Am. 3.15.5-6 *siquid id est, usque a proavis vetus ordinis heres, / non modo militiae turbine factus eques* (= αν είναι κάτι αυτό, παλαιός κληρονόμος της τάξης μου, συνέχεια από τους προγόνους μου, / όχι ιππέας που έγινε πρόσφατα από τη δίνη του πολέμου). Σύμφωνα με τον Syme (1939) 383, ο Οβίδιος πολύ πιθανόν θα γινόταν ο πρώτος συγκλητικός με καταγωγή από τη Σουλμόνα. Βλ. Οβ. Tr. 4.10.27-30.

αφού μαζί με τον αδερφό του πήγε στη Ρώμη, για να λάβει την απαιτούμενη μόρφωση που θα του εξασφάλιζε λαμπρή πολιτική σταδιοδρομία. Εκεί σπούδασε ρητορική κοντά στους σπουδαιότερους ρητοροδιδάσκαλους της εποχής, όπως ήταν ο Arellius Fuscus και ο Porcius Latro.⁷ Στη συνέχεια, όπως συνηθιζόταν την εποχή εκείνη για τους πλούσιους Ρωμαίους, ο Οβίδιος ταξίδεψε στην Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και τη Σικελία, για να ολοκληρώσει την εκπαίδευσή του.⁸

Επιστρέφοντας στη Ρώμη ο Οβίδιος ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του λαμβάνοντας αρχικά κάποια κατώτερα αξιώματα.⁹ Το γεγονός που σημάδεψε καθοριστικά τη ζωή του, σηματοδοτώντας ταυτόχρονα και την αλλαγή στην επαγγελματική του σταδιοδρομία υπήρξε ο πρόωρος θάνατος του αδερφού του, σε ηλικία σχεδόν είκοσι ετών.¹⁰ Τότε, και παρά τις αντιρρήσεις του πατέρα του ο οποίος στιγμή δεν έπαυε να του υπενθυμίζει την ανέχεια των ποιητών (ακόμα και του ίδιου του Ομήρου!),¹¹ στράφηκε στην ποίηση. Άλλωστε, όπως γράφει ο ίδιος, αγαπούσε την ποίηση από παιδί¹² και δεν του έλειπε το απαιτούμενο γι' αυτή ταλέντο.¹³

7. Οβ. Tr. 4.10.15-16 *protinus excolimur teneri, curaue parentis / imus ad insignes Urbis ab arte viros.* (= η εκπαίδευσή μας ξεκίνησε από μικρή ηλικία. Ο πατέρας μας φρόντισε και μας έστειλε να μαθητεύσουμε στις ελευθέριες τέχνες κοντά στους καλύτερους δασκάλους της Ρώμης). Σχετικά με τη ρητορική εκπαίδευση του Οβίδιου, βλ. Σεν. Contr. 2.2.8-12, 9.5.17.

8. Πρβ. Οβ. Tr. 1.2.77, Pont. 2.10.21-30, Fast. 6.421-424.

9. Έγινε ένας από τους *tresviri monetales* ή τους *tresviri capitales* και στη συνέχεια πήρε θέση στους *decemviri stlitibus iudicandis*, ένα σώμα δικαστών (Fast. 4.383-384), καθώς και σε μια σειρά από διαφορετικά δικαστήρια (Tr. 2.93-96, Pont. 3.5.23-24).

10. Οβ. Tr. 4.10.31-32 *iamque decem vitae frater geminaverat annos, / cum perit, et coepi parte carere mei* (= δεν ήταν ακόμη είκοσι χρονών ο αδερφός μου, όταν πέθανε / και από τότε έχασα ένα κομμάτι του εαυτού μου).

11. Οβ. Tr. 4.10.21-22 *saepe pater dixit 'studium quid inutile temptas? / Maeonides nullas ipse reliquit opes.'* (= ο πατέρας μου έλεγε συχνά: «Γιατί επιχειρείς τέτοια ανούσια μελέτη; / Ακόμα και αυτός ο Όμηρος δεν άφησε περιουσία»).

12. Οβ. Tr. 4.10.19-20 *at mihi iam puero caelestia sacra placebant, / inque suum furtim Musa trahebat opus* (= όμως εμένα ήδη από παιδί μου άρεσαν τα ιερά του ουρανού / και στα κρυφά η Μούσα με τραβούσε προς το έργο της).

13. Οβ. Tr. 4.10.25-26 *sponte sua carmen numeros veniebat ad aptos, / et quod*

Στα πρώτα βήματά του στον λογοτεχνικό στίβο τον ποιητή πρέπει να ενθάρρυνε ένας από τους σημαντικότερους πάτρωνες της αυγούστειας περιόδου, ο Μεσσάλλας (Marcus Valerius Messalla Corvinus),¹⁴ όπως προκύπτει από κατοπινές σχετικές αναφορές του ίδιου του Οβίδιου προς τους γιους του Μεσσάλλα, Μεσσαλίνο και Μάξιμο.¹⁵ Η επιτυχία και φήμη του ποιητή γρήγορα εξαπλώθηκε στους λογοτεχνικούς κύκλους της Ρώμης,¹⁶ αν και ο Οβίδιος φαίνεται πως μάλλον δεν προσκολλήθηκε σε κάποιον από αυτούς συγκεκριμένα. Στη Ρώμη ο Οβίδιος γνώρισε και συναναστράφηκε σημαντικούς ποιητές της εποχής, όπως μεταξύ άλλων τον Οράτιο, τον Προπέρτιο και τον Μάκερ,¹⁷ ενώ με μεγάλη του λύπη σημειώνει πως δεν πρόλαβε να γνωρίσει τον μεγάλο Βεργίλιο και τον Τίβουλλο, οι οποίοι πέθαναν το 19 π.Χ.¹⁸

temptabam scribere versus erat (= από μόνο του το ποίημα έβρισκε το μέτρο του / και ό,τι προσπαθούσα να γράψω γινόταν στίχος).

14. Ο Αύγουστος ήταν από τους πρώτους που συνειδητοποίησαν τη σπουδαιότητα της λογοτεχνίας για τους σκοπούς της προπαγανδιστικής διάδοσης του πολιτικού του προγράμματος. Έτσι, προχώρησε στην άτυπη δημιουργία λογοτεχνικών κύκλων υπό την προστασία και την οικονομική ενίσχυση πλούσιων Ρωμαίων, των λεγόμενων «πατρώνων». Οι πιο γνωστοί από αυτούς ήταν ο Μαικήνας —το όνομα του οποίου έμεινε παροιμιώδες εξαιτίας της προστασίας που πρόσφερε σε πολλούς ποιητές— ο Μεσσάλλας και ο Ασίνιος Πολλίωνας. Οι πάτρωνες εξασφάλιζαν στους ποιητές του κύκλου τους μια οικονομικά άνετη και απαλλαγμένη από τις μέριμνες της καθημερινότητας βιωτή αναμένοντας από αυτούς ως αντάλλαγμα την ποιητική διαφήμιση του Αυγούστου και την εξύμνηση του προγράμματός του. Ωστόσο, αναγνώριζαν στους ποιητές ελευθερίες και προσωπικές επιλογές, μια και αυτού του είδους η ανοχή αποτελούσε δημόσια εκδήλωση της μεγαλοψυχίας και του πολιτισμού του νέου καθεστώτος. Περισσότερα για τους πάτρωνες στη Ρώμη την εποχή του Αυγούστου, βλ. Μιχαλόπουλος - Μιχαλόπουλος (2015) 23.

15. Βλ. Οβ. *Pont.* 1.7.27-28, 2.2.97-98, 2.3.75-78.

16. Οβ. *Pont.* 4.10.56 *notaque non tarde facta Thalia mea est.* (= η ποίησή μου γρήγορα με έκανε γνωστό).

17. Βλ. Οβ. *Pont.* 4.10.41-54.

18. Βλ. Οβ. *Pont.* 4.10.51-52 *Vergilium vidi tantum: nec avara Tibullo / tempus amicitiae fata dedere meae* (= τον Βεργίλιο μόνο τον είδα και η άπληστη μοίρα δεν έδωσε στον Τίβουλλο / χρόνο για τη φιλία μας). Για τη φράση *Vergilium vidi tantum* ως αντίδραση του Οβίδιου στην επίδραση του Βεργιλίου στο έργο του, βλ. Tarrant (2010) 34-40.

Όμως, ενώ ο ποιητής βρίσκεται στο απόγειο της δόξας του γνωρίζοντας ευρύτατη αποδοχή από το κοινό και τους ομοτέχνους του, ο Αύγουστος το 8 μ.Χ. τον εξορίζει στους μακρινούς και παγωμένους Τόμους της Μαύρης Θάλασσας (σημερινή Κωσταντζα της Ρουμανίας).¹⁹ Για να είμαστε περισσότερο ακριβείς, η εξορία του Οβίδιου δεν ήταν *exsilium* αλλά *relegatio*, δεν συνοδεύτηκε δηλαδή ούτε από στέρση της ιδιότητας του πολίτη και των δικαιωμάτων του ούτε από δήμευση της περιουσίας του.²⁰ Οι προσπάθειες των φίλων του πίσω στη Ρώμη να πετύχουν την ανάκληση του ποιητή δυστυχώς έπεσαν στο κενό. Το ίδιο ατελέσφορες στάθηκαν και οι επίμονες και αλλεπάλληλες ποιητικές επιστολές (πρόκειται για τις συλλογές *Tristia* και *Epistulae ex Ponto*) που έστειλε από την εξορία ο ίδιος ο ποιητής. Όπως πληροφορούμαστε από τον Ιερώνυμο (στη μετάφραση του Χρονικού του Ευσέβιου),²¹ ο Οβίδιος πέθανε τελικά στους Τόμους το 17/18 μ.Χ.

Πυκνό πέπλο μυστηρίου καλύπτει τα γεγονότα που αποτέλεσαν την πραγματική αιτία της εξορίας του Οβίδιου πυροδοτώντας, ήδη από την ύστερη αρχαιότητα, πολυάριθμες²² και –όχι σπάνια– ευφάνταστες προτάσεις για τη λύση του μυστηρίου. Ενδεικτικά αναφέρουμε την πρόταση πως ολόκληρη η ιστορία της εξορίας δεν ήταν τίποτε άλλο παρά μια ακόμα ευφυής, λογοτεχνική επινόηση του Οβίδιου.²³ Σε αυτό συνέβαλε το γεγονός πως, πέραν του έργου του ίδιου του ποιητή, η εξορία του δεν καταγράφεται στο έργο κανενός άλλου σύγχρονου ιστο-

19. Ο τόπος της εξορίας του ποιητή υπήρξε προσωπική επιλογή του Αυγούστου, η οποία δεν είχε προηγούμενο ούτε και συνέχεια στην ιστορία της αρχαίας Ρώμης.

20. Βλ. Οβ. *Tr.* 1.7.8 *cara relegati, quae potes, ora vides*, 2.137 *quippe relegatus, non exul, dicor*, 5.11.21-2 *ipse relegati, non exulis utitur in me / nomine, Pont.* 4.15.2 *quidve relegatus Naso, requirit, agam*. Αναλυτικά για τη διαφορά μεταξύ *exsilium* και *relegatio* με ειδική αναφορά στην περίπτωση του Οβίδιου, βλ. McGowan (2009) 51-55.

21. Βλ. Syme (1978) 215.

22. Ο Thibault (1964) αριθμεί πάνω από εκατό. Βλ. τη σχετική βιβλιογραφία που συγκέντρωσε ο Α. Μιχαλόπουλος (2014) 16 σημ. 13.

23. Λεπτομερώς για τη *Fiktionsthese*, βλ. τη σχετική βιβλιογραφία που συγκέντρωσε ο McGowan (2009) 20 σημ. 18.

ρικού.²⁴ Η πρώτη ιστορική καταγραφή εντοπίζεται στη μετάφραση από τον Ιερώνυμο του Χρονικού του Ευσέβιου στα 381 μ.Χ. Ο ίδιος ο Οβίδιος στην ποίηση της εξορίας του επανέρχεται επίμονα στην αιτία που τον οδήγησε στην καταστροφή, όμως όλες τις φορές που το κάνει η διατύπωσή του είναι εσκεμμένα ασαφής. Έτσι, γράφει στα *Tristia* 2.207 ότι δύο είναι οι αιτίες που οδήγησαν στην εξορία του (*perdiderint cum me duo crimina, carmen et error*): ένα ποίημα (*carmen*) και ένα σφάλμα (*error*). Το ποίημα (*carmen*) είναι η *Ars amatoria*, όπως επιβεβαιώνει ο ίδιος.²⁵ Στο πλαίσιο του εκτεταμένου προγράμματος του Αυγούστου για την ηθική εξυγίανση και ανασυγκρότηση της ρωμαϊκής κοινωνίας ασφαλώς και ηχούσε κάπως παράταιρα η ερωτοδιδασχία του Οβίδιου.²⁶ Παρά τις προσπάθειες του Οβίδιου στο δεύτερο βιβλίο των *Tristia* να πείσει περί του αντιθέτου, η ελευθεριότητα της *Ars amatoria* θα πρέπει να ενόχλησε τον Αύγουστο, όμως το γεγονός αυτό από μόνο του δεν μπορεί να δικαιολογήσει την τόσο σκληρή απόφαση του αυτοκράτορα να εξορίσει τον ποιητή. Άλλωστε, όπως σχολιάζει ο Οβίδιος,²⁷ είχαν ήδη μεσολαβήσει αρκετά χρόνια από την κυκλοφορία του έργου μέχρι την απόφαση του Αυγούστου να το απαγορεύσει. Επιπλέον, μετά την τολμηρή *Ars amatoria* ο ποιητής συνέγραψε τα *Remedia amoris* (*Αντιφάρμακα του έρωτα*), όπου πρότεινε τρόπους απαλλαγής από τον έρωτα, και αυτό θα μπορούσε ενδεχομένως να εκληφθεί από τον Αύγουστο ως κίνηση έμπρακτης «μετάνοιας».

24. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν δύο έμμεσες αναφορές στον Πλίνιο τον πρεσβύτερο (*NQ* 32.152) και τον Στάτιο (*Silv.* 1.2.254-255).

25. Πρβ. Οβ. *Tr.* 1.1.67-68, 2.212, 2.345-347, 2.539-546, 5.12.67-68, *Pont.* 2.9.75-76.

26. Ο Αύγουστος στον κοινωνικό τομέα προχώρησε σε εκτεταμένες μεταρρυθμίσεις αποβλέποντας —μεταξύ άλλων— στην τόνωση του γάμου και την ποιτικοποίηση της μοιχείας και στη δημιουργία των προϋποθέσεων μιας νέας ηθικής, η οποία θα έβαζε το όφελος του κράτους πάνω από την προσωπική ευχαρίστηση και το ιδιον κέρδος. Τμήμα αυτού του προγράμματος ηθικής ανασυγκρότησης ήταν η εισαγωγή νομοθετικών διαταγμάτων για την ηθική αναμόρφωση της Ρώμης, το 18-17 π.Χ. (*lex Iulia de adulteriis coercendis* και *lex Iulia de maritandis ordinibus*) και το 9 μ.Χ. (*lex Papia Poppaea*). Για τους νόμους αυτούς, βλ. Crook (1967) 98-118, Galinsky (1980), Raditsa (1980). Επίσης, πρβ. Booth (1991) Οβ. *Am.* 2.2.47-60 και 2.14.9-12, Treggiari (1991) 277 σημ. 84 και Gibson (2003) 25-35.

27. Οβ. *Tr.* 2.539-546.

Τι να κρύβεται, όμως, πίσω από το σφάλμα (*error*); Μπορεί ο Οβίδιος να αναφέρεται πολύ συχνά σε αυτό το σφάλμα, ωστόσο ποτέ δεν γίνεται περισσότερο συγκεκριμένος ως προς το ακριβές περιεχόμενό του. Μάλιστα, στα *Tr.* 4.10.99-100 ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει λόγος να το κάνει αυτό, αφού όλοι στη Ρώμη γνωρίζουν.²⁸ Παρ' όλα αυτά, ο ποιητής αρκετές φορές αφήνει να εννοηθεί ότι είδε κάτι που δεν έπρεπε.²⁹ Τι μπορεί να ήταν αυτό που άθελά του είδε ο ποιητής και ήταν τόσο σημαντικό, ώστε να του στοιχίσει την παραμονή στη Ρώμη; Μία από τις θεωρίες που έχουν προταθεί συνδέει την απαγορευμένη θέαση με την εγγονή του Αυγούστου, την Ιουλία τη νεότερη, η οποία επίσης εξορίστηκε από τον Αύγουστο την ίδια χρονιά με τον Οβίδιο (8 μ.Χ.) με την κατηγορία της μοιχείας.³⁰ Υποστηρικτές της θεωρίας αυτής θέλουν τον Οβίδιο να εμπλέκεται είτε ως απλώς μάρτυρας είτε ως συμμετέχων σε ένα μάλλον σεξουαλικής φύσης σκάνδαλο που αφορούσε την Ιουλία. Η χρονολογική σύμπτωση ίσως να μην είναι τόσο τυχαία. Επιπλέον, σε αυτά τα συμφραζόμενα η κατηγορία (έστω και καθυστερημένα) εναντίον της *Ars amatoria* γίνεται περισσότερο κατανοητή. Τέλος, δεν αποκλείεται (ενδεχομένως σε συνδυασμό με την παραπάνω υπόθεση) ο *error* να αναφέρεται σε συμμετοχή του ποιητή σε κάποια πολιτική συνωμοσία με σκοπό την ενίσχυση της Ιουλιανής γενιάς (Αγρίππας Πρόστουμος, Καίσαρας Γερμανικός) σε βάρος της Φλαβίας (Τιβέριος) στην κούρσα διαδοχής του Αυγούστου.³¹ Όπως και να έχει, αν δεν έρθουν νέα στοιχεία στο φως, το μυστήριο πίσω από την εξορία του ποιητή δεν πρόκειται να διαλευκανθεί και έτσι αναγκαστικά θα εξακολουθούμε να βασιζόμαστε αποκλειστικά στη λογοτεχνοποιημένη εκδοχή της πραγματικότητας από τον ίδιο.

28. Οβ. *Tr.* 4.10.99-100 *causa meae cunctis nimirum nota ruinae / indicio non est testificanda meo* (= η αιτία της καταστροφής μου που όλοι γνωρίζουν / δεν πρέπει να αποκαλυφθεί από δική μου μαρτυρία).

29. Π.χ. *Tr.* 2.103-104: *cur aliquid vidi? cur noxia lumina feci? / cur imprudenti cognita culpa mihi?* (= Γιατί είδα αυτό που είδα; Γιατί έκανα συνένοχα τα μάτια μου; / Γιατί άθελά μου έγινα γνώστης του εγκλήματος;)

30. Τάχ. *Ann.* 4.71.

31. Βλ. σχετικά Volk (2010) 32.

Ο Οβίδιος παντρεύτηκε τρεις φορές και απέκτησε μία κόρη —η οποία παντρεύτηκε δύο φορές (τη δεύτερη φορά με συγκλητικό)—³² και δύο εγγόνια.³³ Ο γάμος του με την τρίτη γυναίκα του πρέπει να ήταν ιδιαίτερα ευτυχής, αν κρίνει κανείς από την τρυφερότητα με την οποία μιλάει γι' αυτή στην ποίηση της εξορίας, αλλά και από την αποφώση με την οποία εκείνη τον περιέβαλλε και από την επιμονή με την οποία διεκδίκησε την ανάκλησή του στη Ρώμη.³⁴ Ιδιαίτερα καλές πρέπει να ήταν οι σχέσεις του με τη θετή του κόρη,³⁵ η οποία εμφανίζεται με το όνομα (ή το λογοτεχνικό ψευδώνυμο) *Perilla* και η οποία πρέπει να αποτελούσε αξιόλογη ποιητική φωνή της εποχής. Σε κάθε περίπτωση οι στενές διασυνδέσεις με την αυτοκρατορική αυλή του Αυγούστου μαρτυρούν την κοινωνική άνοδο της οικογένειας του Οβίδιου. Δυστυχώς, όμως, οι διασυνδέσεις αυτές δεν στάθηκαν ικανές να τον επαναφέρουν από την εξορία.

Πέρα από τις λιγότερο ή περισσότερες έγκυρες αυτοβιογραφικές πληροφορίες του Οβίδιου, τις εικασίες και τις ευφάνταστες υποθέσεις σχετικά με το μυστήριο της εξορίας του, εκείνο που ο σύγχρονος αναγνώστης θα πρέπει οπωσδήποτε να συγκρατήσει στο μυαλό του είναι η σχετικά όψιμη εμφάνισή του στα πολιτικά και λογοτεχνικά πράγματα της Ρώμης. Γεννημένος την ίδια χρονιά που δολοφονήθηκε ο Κικέρωνας και έναν χρόνο μετά τη δολοφονία του Ιούλιου Καίσαρα ο Οβίδιος ήταν σχεδόν ενήλικας όταν ο Οκταβιανός εγκαθίδρυσε το 27 π.Χ. το *Imperium Romanum* ανακηρύσσοντας επισήμως την «αποκατάσταση της δημοκρατίας» και λαμβάνοντας ο ίδιος τον τίτλο «Αύγουστος» (*Imperator Caesar Divi Filius Augustus*).³⁶ Επομένως, ο Οβί-

32. Οβ. *Tr.* 1.3.19, *Fast.* 6.219-220, Σεν. *Const. Sap.* 17.1.

33. Οβ. *Tr.* 4.10.69-76.

34. Μέσω της συζύγου του ο Οβίδιος απέκτησε πρόσβαση στον οίκο του Paulus Fabius Maximus, ο οποίος είχε παντρευτεί την ξαδέρφη του Αυγούστου και υπήρξε προσωπικός φίλος του αυτοκράτορα (Οβ. *Pont.* 1.2.136). Βλ. σχετικά Volk (2010) 23.

35. Κόρη πιθανόν της τρίτης γυναίκας του από προηγούμενο γάμο. Και αυτή παντρεύτηκε συγκλητικό (Οβ. *Pont.* 4.8.11-12).

36. Αναλυτικά για την «αποκατάσταση» της δημοκρατίας από τον Οκταβιανό, βλ. Eck (2014) 74-82.

διος σε αντίθεση προς τους υπόλοιπους μεγάλους ποιητές της αυγούστειας περιόδου (Οράτιος, Βεργίλιος, Προπέρτιος, Τίβουλλος) δεν έζησε την πολυτάραχη περίοδο των αιματηρών εμφύλιων πολέμων που σήμαναν το τέλος της ρωμαϊκής *Res Publica* και έφεραν το ρωμαϊκό κράτος στα πρόθυρα της καταστροφής, αλλά είναι γέννημα-θρέμμα της ειρήνης. Η *pax Augusta* είναι γι' αυτόν μια αυτονόητη πραγματικότητα, όχι ένα δώρο μετά από δεκαετίες αναταραχών. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα τον παιγνιώδη και ενίοτε καυστικό τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει τη ρωμαϊκή λογοτεχνική παράδοση, τον Αυγούστο και το καθεστώς του, τη Ρώμη εν γένει. Στο πρόσωπο του Αυγούστου ο Οβίδιος δεν είδε μόνο τον εγγυητή της ειρήνης και τον ρυθμιστή της τάξης αλλά και τον άτεγκτο (ηθικά και πολιτικά) μονάρχη, τον αδιαμφισβήτητο και συχνά αλαζονικό απόλυτο διαχειριστή της εξουσίας. Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι ο Οβίδιος ξεκίνησε τη συγγραφή των έργων του στα λαμπρά πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης του Αυγούστου και συνέχισε να δημιουργεί (αν και εξόριστος) ακόμα και μετά τον θάνατο του Αυγούστου κατά τα πρώτα χρόνια διακυβέρνησης του Τιβέριου. Αυτό τοποθετεί τον ποιητή και το έργο του στο μεταίχμιο, στη μετάβαση μεταξύ δύο περιόδων, της αυγούστειας και της πρώιμης αυτοκρατορικής. Ο ποιητής, αν και απόλυτα εναρμονισμένος (με τον δικό του βέβαια ιδιαίτερο τρόπο) με τις επιταγές και αισθητικές προτιμήσεις της αυγούστειας λογοτεχνικής παραγωγής, προοιωνίζει ωστόσο —και σε μεγάλο βαθμό πραγματώνει στο έργο του— πολλά από εκείνα τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη λογοτεχνική παραγωγή των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων.³⁷ Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζει ο Knox, «ο Οβίδιος [υπήρξε] ίσως ο πιο αυγούστειος ποιητής και οπωσδήποτε ο τελευταίος».³⁸

37. Για τη σχέση του Οβίδιου με τη λογοτεχνία της πρώιμης αυτοκρατορικής περιόδου, βλ. Hardie (2010) 51-67.

38. Knox (2009) 7.

Έργα

Ο Οβίδιος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του πρωτίστως ως ελεγειακό ποιητή, γι' αυτό και τοποθετεί τον εαυτό του τέταρτο κατά χρονολογική σειρά στον κανόνα των ελεγειακών ποιητών της Ρώμης, τον οποίο συγκροτεί στην έμμετρη αυτοβιογραφία του στα *Tr.* 4.10.³⁹ Τον κανόνα αυτόν επιβεβαιώνει σχεδόν έναν αιώνα αργότερα και ο ρητορο-διδάσκαλος Κοϊντιλιανός στο έργο του *Intitutio Oratoria*.⁴⁰ Και δεν έχει άδικο ο ποιητής, αφού όλα τα έργα του, με μόνες εξαιρέσεις τις επικές *Μεταμορφώσεις* και την τραγωδία *Μήδεια*, είναι γραμμένα σε ελεγειακό δίστιχο, τον συνδυασμό δηλαδή ενός δακτυλικού εξαμέτρου και ενός δακτυλικού πενταμέτρου.⁴¹ Σε αντίθεση, όμως, με τη σχεδόν εμμονική προσκόλληση του ποιητή στη χρήση του ελεγειακού δίστιχου, το έργο του διακρίνεται από εντυπωσιακή θεματική ποικιλία και από διαρκή ειδολογικό πειραματισμό. Μπορεί το ελεγειακό δίστιχο να αρμόζει κατεξοχήν σε ερωτικής φύσης θέματα, παρ' όλα αυτά ο Οβίδιος δεν διστάζει να πραγματευτεί και άλλες πολύ διαφορετικές θεματικές, δοκιμάζοντας έτσι συχνά τις αντοχές του μέτρου ως κριτηρίου ειδολογικής κατάταξης. Το καινοτόμο πνεύμα του αναζητά και πετυχαίνει την ανανέωση ακόμα και του χιλιοειπωμένου και του κοινότυπου, με ενδιαφέροντα τις περισσότερες φορές αποτελέσματα.

39. Οβ. *Tr.* 4.10.51-54 *Vergilium vidi tantum: nec avara Tibullo / tempus amicitiae fata dedere meae. / successor fuit hic tibi, Galle, Propertius illi; / quartus ab his serie temporis ipse fui.* (= τον Βεργίλιο μόνο τον είδα και η άπληστη μοίρα δεν έδωσε στον Τίβουλλο / χρόνο πολύ για τη φιλία μας. / Δικός σου διάδοχος, Γάλλε, ήταν εκείνος και ο Προπέρτιος δικός σου. / Τέταρτος στη σειρά ήμουν εγώ).

40. Κοϊντ. *Inst. Orat.* 10.1.93 *Elegia quoque Graecos provocamus, cuius mihi tersus atque elegans maxime videtur auctor Tibullus. Sunt qui Propertium malint. Ovidius utroque lascivior, sicut durior Gallus* (= Στην elegia επίσης ανταγωνιζόμαστε τους Έλληνες. Απ' αυτούς τους ποιητές ο Τίβουλλος φτάνει σε μεγαλύτερο επίπεδο κομψότητας και λεπτότητας. Κάποιοι προτιμούν τον Προπέρτιο. Ο Οβίδιος είναι πιο παιχνιδιάρης και από τους δύο και ο Γάλλος είναι κάπως πιο τραχύς).

41. Σχετικά με τον έντονα ελεγειακό χαρακτήρα του οβιδιανού έργου συνολικά, βλ. Harrison (2010) 115-136.

Ένα από τα βασικά προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει ο μελετητής του Οβίδιου αφορά το ζήτημα της ακριβούς χρονολόγησης των έργων του, το οποίο εξακολουθεί μέχρι σήμερα να παραμένει εν πολλοίς άλυτο.⁴² Σε αδρές γραμμές η ποιητική παραγωγή του Οβίδιου μπορεί να διακριθεί σε τρεις χρονολογικές φάσεις. Στην πρώτη περίοδο (τέλη της δεκαετίας 30-20 π.Χ. μέχρι το 2 μ.Χ.) ο ποιητής δημοσιεύει μια σειρά από ελεγειακές συλλογές και άλλα έργα σε ελεγειακό δίστιχο, τα οποία θεματικά με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στρέφονται γύρω από τον έρωτα. Εδώ ανήκουν η πρώτη (και η δεύτερη;) έκδοση των *Amores*, οι μονές επιστολές των *Heroides*, τα (αποσπασματικά σήμερα σωζόμενα) *Medicamina faciei femineae*, τα τρία βιβλία της *Ars amatoria* και τα *Remedia amoris*. Σε αυτή την περίοδο, κατά πάσα πιθανότητα, γράφει και την τραγωδία *Medea*, η οποία κρίνοντας κανείς από τη σχετική αξιολογική κρίση του Κοϊντιλιανού⁴³ πρέπει να είχε αποκτήσει τεράστια φήμη κατά την αρχαιότητα. Η δεύτερη περίοδος ορίζεται από τα αμέσως επόμενα έξι χρόνια περίπου (2 μ.Χ.-8 μ.Χ.), στη διάρκεια των οποίων ο Οβίδιος καταπιάνεται με τα δύο μεγάλης έκτασης και πνοής έργα του, τις *Metamorphoses* (σε δακτυλικό εξάμετρο) και τους *Fasti* (σε ελεγειακό δίστιχο). Δεν πρέπει να είχε ολοκληρώσει καλά καλά τα δύο αυτά έργα, όταν ο Αύγουστος το 8 μ.Χ. εξόρισε τον ποιητή στους Τόμους ορίζοντας έτσι εκ των πραγμάτων την τρίτη και τελευταία δημιουργική περίοδο μέχρι περίπου το 17/18 μ.Χ. (πιθανό έτος θανάτου του Οβίδιου). Παρά τις αντικειμενικά αντίξοες συνθήκες που αντιμετώπισε στην εξορία, η ποιητική του παραγωγή δεν κάμφθηκε ούτε ποσοτικά ούτε ποιο-

42. Για την πιο πρόσφατη χρονολόγηση των έργων του Οβίδιου, βλ. τη βιβλιογραφία που συνέλεξε ο Α. Μιχαλόπουλος (2014) 18 σημ. 24 και Harrison (2017).

43. Κοϊντ. *Inst.* 10.1.98 *Ovidi Medea videtur mihi ostendere quantum ille vir praestare potuerit si ingenio suo imperare quam indulgere maluisset.* (= Είμαι της γνώμης ότι η Μήδεια του Οβίδιου δείχνει τόσο εκείνος ο άνθρωπος θα μπορούσε να ξεχωρίσει, αν είχε προτιμήσει να ελέγξει την έμπνευσή του παρά να κάνει τα χατίρια της). Τη μαρτυρία του Κοϊντιλιανού επιβεβαιώνει και ο Τάκιτος (*Dial.* 12.6 *nec ullus Asinii aut Messallae liber tam inlustris est quam Medea Ovidii aut Varii Thyestes* (= κανένα βιβλίο του Ασίνιου ή του Μεσσάλλα δεν είναι περισσότερο διάσημο από τη Μήδεια του Οβίδιου ή τον Θυέστη του Βάριου).

τικά. Απεναντίας, ο ποιητής στην προσπάθειά του να δώσει φωνή στο μαρτύριο της εξορίας επέστρεψε στις θρηνητικές καταβολές της ελεγείας μέσα από την παραγωγή πέντε βιβλίων ελεγειακής ποίησης (*Tristia*) και τεσσάρων βιβλίων με ελεγειακές, επίσης, επιστολές (*Epistulae ex Ponto*). Στην εξορία συνθέτει ακόμα τον *Ibis*, έναν καλλιμαχικών καταβολών σκοτεινό και δυσνόητο έμμετρο λίβελλο εναντίον κάποιου ανώνυμου εχθρού. Στον Οβίδιο αποδίδεται και μια σειρά από έργα (*Halieutica*, *Consolatio ad Liviam*, *Nux*) τα οποία στην πραγματικότητα απλώς φέρουν έντονη τη σφραγίδα της οβιδιανής επίδρασης.

Από την παραπάνω σχηματική αποτύπωση γίνεται αντιληπτή η θεματική ποικιλία, καθώς και ο ειδολογικός πειραματισμός που χαρακτηρίζουν την ποιητική παραγωγή του Οβίδιου. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι υπό το πρίσμα της χρονολογικής εξέλιξης το έργο του κινείται σε πορεία ειδολογικής ανόδου.⁴⁴ Με σημείο εκκίνησης την ελεγεία (*Amores*, *Heroides*) και μετά μια σύντομη στάση στην τραγωδία (*Medea*) ο ποιητής διευρύνει το ποιητολογικό του πρόγραμμα επιχειρώντας στον χώρο της διδακτικής ποίησης (*Medicamina faciei femineae*, *Ars amatoria*, *Remedia amoris*). Η ερωτικοποίηση του διδακτικού έπους επιτυγχάνεται διπλά: πρώτον, σε θεματικό επίπεδο μέσω της ερωτικής διδασκαλίας και δεύτερον, σε επίπεδο μετρικής μέσω της αντικατάστασης του εξαμέτρου (που αποτελούσε το κατεξοχήν μέτρο του διδακτικού έπους) από το ελεγειακό δίστιχο. Τόσο οι *Metamorphoses* όσο και οι *Fasti* αποτελούν ένα τεράστιο άλμα στην κλίμακα των λογοτεχνικών αναζητήσεων του ποιητή. Στην πρώτη περίπτωση, των *Metamorphoses*, το χρονικό άνυσμα που καλύπτει το έργο, από τις απαρχές του κόσμου μέχρι τις μέρες του ποιητή, είναι αναμφίβολα εντυπωσιακό. Όμως, εξίσου εντυπωσιακό σε πνοή και σχεδιασμό είναι και το πείραμα των *Fasti*, μιας έμμετρης (σε ελεγειακό δίστιχο) εκδοχής του ρωμαϊκού ιερού ημερολογίου που συμπεριλαμβάνει τα πάντα (έθιμα, μύθους, θρησκευτικές γιορτές) στη διάρκεια ενός έτους. Η εξορία του ποιητή στους Τόμους δεν ανακόπτει την ανοδική του πορεία παρά τις περί του αντιθέτου αιτιάσεις του ιδίου. Η εξαντλητική επεξεργασία ενός θέματος που τον χαρακτηρίζει εξα-

44. Αναλυτικά για την ειδολογική άνοδο και τον ειδολογικό πειραματισμό που χαρακτηρίζουν το έργο του Οβίδιου, βλ. Tarrant (2010) 19-49.

κολουθεί να δίνει λαμπρούς καρπούς καθιστώντας την ελεγειακή παραγωγή της εξορίας (*Tristia, Epistulae ex Ponto, Ibis*) ισάξια της αντίστοιχης ελεγειακής παραγωγής πριν από την εξορία.

Μια σχηματική και αναγκαστικά συνοπτική παρουσίαση του περιεχομένου των έργων του Οβίδιου έχει ως εξής:

Amores (Έρωτες)

Η ποιητική σταδιοδρομία του Οβίδιου ξεκινά με τους *Amores*, μια συλλογή ερωτικών ελεγείων στην οποία ο ποιητής σε πρώτο πρόσωπο εκφράζει τα ερωτικά του συναισθήματα προς την αγαπημένη του, Κορίννα (*Corinna*). Κατά τη συνήθη πρακτική των ελεγειακών ποιητών και κατά δήλωση του ίδιου του ποιητή, το όνομα «Κορίννα» δεν είναι πραγματικό, αλλά αποτελεί λογοτεχνικό ψευδώνυμο.⁴⁵ Στη μορφή που μας έχει παραδοθεί η συλλογή αποτελείται από τρία βιβλία, τα οποία περιλαμβάνουν πενήντα ποιήματα (το πρώτο 15, το δεύτερο 20 και το τρίτο 15). Το ότι αυτή είναι η δεύτερη έκδοση, ενώ η πρώτη περιλάμβανε πέντε βιβλία, το πληροφορούμαστε από τον ίδιο τον Οβίδιο,⁴⁶ ο οποίος προλογίζει τη δεύτερη έκδοση του έργου του με το εξής επίγραμμα:

Qui modo Nasonis fueramus quinque libelli,
tres sumus: hoc illi praetulit auctor opus.
ut iam nulla tibi nos sit legisse voluptas,
at levior demptis poena duobus erit.

45. Οβ. *Tr.* 4.10.60 *nomine non vero dicta Corinna mihi* (= της έδωσα το ψευδώνυμο «Κορίννα»). Οι ποιητολογικές προεκτάσεις της συγκεκριμένης επιλογής γίνονται εύκολα φανερές, αν λάβει κανείς υπόψη ότι η Κορίννα (ή Κόριννα) υπήρξε περίφημη λυρική ποιήτρια της αρχαίας Ελλάδας με καταγωγή από την Τανάγρα της Βοιωτίας. Η χρονολόγηση του βίου και του έργου της είναι αβέβαιη. Πιθανότατα έζησε γύρω στα 200 π.Χ., αν και κατά παράδοση θεωρείται σύγχρονη του Πίνδαρου, τον οποίο, όπως ισχυρίζεται ο Παυσανίας (9.22.3), κέρδισε σε ποιητικό διαγωνισμό.

46. Αναφορά στην αναθεώρηση των *Amores* κάνει ο ποιητής επίσης στα *Tr.* 4.10.61-62 *multa quidem scripsi, sed, quae vitiosa putavi, / emendaturis ignibus ipse dedi* (= έγραψα αρκετά, αλλά όσα έκρινα ελαττωματικά, / τα παρέδωσα στις φλόγες της αναθεώρησης).

Εμείς που πριν από λίγο ήμασταν τα πέντε βιβλιαράκια του Νάσονα, είμαστε τώρα τρία. Αυτό το έργο προτίμησε ο συγγραφέας από κείνο. Μολονότι πια καθόλου δεν ευχαριστιέσαι να μας διαβάζεις, η ζημιά θα είναι ελαφρύτερη με την αφαίρεση των δύο.

Οι δύο εκδόσεις περιπλέκουν σημαντικά το ζήτημα της χρονολόγησης του έργου. Η ενασχόληση του ποιητή με την ποίηση ξεκινά νωρίς, αφού, όπως διαβάζουμε στα *Tr.* 4.10.57-58, η πρώτη δημόσια ανάγνωση των ποιημάτων του τοποθετείται περίπου στην ηλικία των δεκαοκτώ ετών.⁴⁷ Επομένως, η συγγραφή των *Amores* θα πρέπει να άρχισε κάπου μέσα στο δεύτερο μισό της δεκαετίας 30-20 π.Χ. και η σταδιακή κυκλοφορία των πέντε βιβλίων να είχε ολοκληρωθεί περί το 15 π.Χ. Από αναφορές σε χρονολογήσιμα ιστορικά γεγονότα μέσα στη συλλογή προκύπτει ότι η αναθεωρημένη δεύτερη έκδοση και των τριών βιβλίων μαζί θα πρέπει να έγινε γύρω στο 1 π.Χ.⁴⁸ Ακόμα και έτσι, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα ποια από τα ποιήματα που υπάρχουν στη δεύτερη και τελική έκδοση υπήρχαν στην αρχική έκδοση, ποια αποτελούν νέες προσθήκες ή ποια προϋπήρχαν αλλά κάνουν ξανά την εμφάνισή τους με νέα, επεξεργασμένη μορφή.⁴⁹

Χρονολογικά ο Οβίδιος βρίσκεται στο τέλος μιας σειράς ποιητών που καλλιέργησαν συστηματικά το λογοτεχνικό είδος της ελεγείας. Ο ίδιος έχει επίγνωση της επιγονικότητάς του και αυτό είναι κάτι που εκμεταλλεύεται στο έπακρο στην προσπάθειά του για ανανέωση και ποιητική πρωτοπορία. Ο ποιητής αρέσκειται να αναζητά νέους δρό-

47. Οβ. *Tr.* 4.10.57-58 *carmina cum primum populo iuvenilia legi, / barba resecta mihi bisve semel fuit* (= όταν διάβασα δημόσια για πρώτη φορά τα πρώτα μου ποιήματα, / μόλις που είχα ξυριστεί μια ή δύο φορές).

48. Ο χρονολογικός αυτός εντοπισμός βασίζεται σε μια αναφορά που κάνει ο Οβίδιος στην ελεγεία 2.18, όπου μεταξύ των άλλων έργων του αναφέρει και «τις τέχνες του Έρωτα» (19 *artes... Amoris*). Αν δεν κρύβονται οι *Amores* πίσω από την αναφορά αυτή, τότε θα πρέπει να εννοήσουμε την *Ars amatoria*, η κυκλοφορία της οποίας τοποθετείται στο χρονικό διάστημα 1 π.Χ.-2 μ.Χ. Επομένως, η ελεγεία 2.18 θα πρέπει να θεωρηθεί ως μια από τις πιο πρόσφατες αναθεωρητικές προσθήκες του ποιητή.

49. Για την αναθεώρηση ως μια θεμελιακής σημασίας ποιητολογική αρχή, βλ. την πρόσφατη μελέτη της Martelli (2013), ιδιαιτ. 35-67 για τη διπλή έκδοση των *Amores*.

μους και να ανακαλύπτει δυνατότητες περαιτέρω επεξεργασίας εκεί όπου τα περιθώρια (θεματικά, υφολογικά, γλωσσικά) μοιάζει να έχουν εξαντληθεί. Βαδίζοντας στα χνάρια (αλλά όχι στη σκιά) του Κορνήλιου Γάλλου, του Προπέρτιου και του Τίβουλλου θα περίμενε κανείς ο Οβίδιος να επεκτείνει το θεματικό πεδίο της ελεγείας. Κάθε άλλο. Όχι μόνο δεν κάνει κάτι τέτοιο, αλλά μάλιστα επιχειρεί να ανατρέξει στις αφετηρίες του είδους, μέσα όμως από μια αναθεωρητική προσέγγιση που βασίζεται στη μεγέθυνση και τη ρητορική υπερβολή. Ο ποιητής δεν φοβάται να έρθει αντιμέτωπος με την παράδοση. Τα παραδοσιακά μοτίβα και τα συνήθη ερωτικά σενάρια της ρωμαϊκής ελεγείας είναι όλα παρόντα. Εκείνο, όμως, που τώρα αλλάζει είναι η ανάλαφρη διάθεση, το χιούμορ και η παρωδία, με τα οποία ο ποιητής καταφέρει να υπερβεί τις συμβάσεις του είδους οδηγώντας το σε τέλεια ανάπτυξη, χωρίς δυνατότητα περαιτέρω εξέλιξης.

Στους *Amores* το ανεξάντλητο ταλέντο του Οβίδιου ανακαλύπτει περιθώρια καινοτομίας εκεί όπου φαινομενικά έχει επέλθει θεματικός κορεσμός. Σε αντίθεση προς τον σφοδρό και ενίοτε σκοτεινό συναισθηματισμό του Προπέρτιου με τις απότομες μεταβάσεις και τις απροσδόκητες δραματικές μεταπτώσεις, ή την *prima facie* ρομαντική εξιδανίκευση του απλού και ανέφελου ερωτικού βίου στη φύση από τον Τίβουλλο, ο έρωτας για τον Οβίδιο είναι ένα παιχνίδι με κανόνες που απαιτεί από τους παίκτες του στρατηγική και απάτη· πρόκειται περισσότερο για θέμα προς λογοτεχνική επεξεργασία και λιγότερο για έντονο προσωπικό βίωμα. Γι' αυτό και η (αυτο)ειρωνική αποστασιοποίησης του τον οδηγεί πολύ συχνά σε καταστάσεις παρωδιακής αποδόμησης του ελεγειακού πάθους, ακόμη και μέσα από την κοροϊδία του ίδιου του εαυτού του. Όσο περισσότερο προχωρεί κανείς στην ανάλυση των βιβλίων της συλλογής τόσο περισσότερο καταλαβαίνει ότι στους *Amores* πρώτιστο μέλημα του ποιητή είναι η πάση θυσία διασκέδαση του αναγνώστη, οι προσδοκίες του οποίου, βέβαια, διαρκώς αποσταθεροποιούνται.

Heroides (Ηρωίδες)

Βλ. αναλυτικά παρακάτω.

Medea (Μήδεια)

Την ενασχόλησή του με την τραγωδία προεξαγγέλλει ο ίδιος ο Οβίδιος, όταν στο ποίημα-σφραγίδα, στο τελευταίο δηλαδή ποίημα, των *Amores* (3.15), αποχαιρετά τη «χαριτωμένη Μούσα» και τις «απόλεμες ελεγείες»⁵⁰ και ταυτόχρονα υποδέχεται τον Διόνυσο.⁵¹ Και σε αυτό το είδος ο ποιητής αναδεικνύεται σε κορυφαίο τεχνίτη, όπως προκύπτει από τις σχετικές μαρτυρίες αρχαίων κριτικών που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Δυστυχώς, δεν σώζονται παρά μόνο ελάχιστα σπαράγματα, έκτασης μόλις δύο στίχων.⁵² Έτσι, η ανακάλυψη ολόκληρου του κειμένου εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα *desiderata* των οβιδιανών σπουδών.

Medicamina faciei femineae (Καλλυντικά για το γυναικείο πρόσωπο)

Πρόκειται για ένα αποσπασματικά σωζόμενο ποίημα που έχει ως θέμα τον καλλωπισμό του γυναικείου προσώπου. Το ποίημα αυτό, από το οποίο δυστυχώς έχουν σωθεί μόνο οι πρώτοι εκατό στίχοι, πρέπει να αποτέλεσε ένα πειραματικό προστάδιο για τον καινοτόμο συνδυασμό του διδακτικού ποιήματος με το ελεγειακό δίστιχο, όπως το πραγμάτωσε ο ποιητής αργότερα σε μεγαλύτερη κλίμακα με την *Ars amatoria* και τα *Remedia amoris*.⁵³ Ο ποιητής αντικαθιστά τον αναμε-

50. Οβ. *Am.* 3.15.19 *imbelles elegi, genialis Musa, valete*.

51. Οβ. *Am.* 3.15.17-18 *corniger increpuit thyrso graviore Lyaeus: / pulsanda est magnis area maior equis* (= ο κερασφόρος Λυαίος ήχησε με σοβαρότερο θύρσο. / Σε μια μεγαλύτερη περιοχή πρέπει να πορευτούν τα μεγάλα άλογά μου).

52. Πρόκειται για τα αποσπάσματα I και II στην έκδοση του (1915): απ. I) *servare potui: perdere an possim, rogas?* (= να σώσω μπόρεσα· τώρα ρωτάς αν μπορώ να βλάψω;) [= Κοϊντ. *Inst. Orat.* 8.5-6] και απ. II) *feror huc illuc, ut plena deo* (= θεό γεμάτη τρέχω άλλοτε εδώ κι άλλοτε εκεί) [= Σεν. *Suas.* 3.7].

53. Ο Οβίδιος αναφέρεται στα *Medicamina* στο τρίτο βιβλίο της *Ars amatoria* (Οβ. *Ars* 3.205-206 *est mihi, quo dixi vestrae medicamina formae, / parvus, sed cura grande, libellus, opus* (= εγώ σας συμβούλεψα για την ομορφιά του προσώπου σας / με ένα βιβλίο μικρό, αλλά γραμμένο με φροντίδα μεγάλη)).

νόμενο εξάμετρο, το κατεξοχήν μέτρο της διδακτικής ποίησης, με το ελεγειακό δίστιχο, το οποίο, ωστόσο, αρμόζει στο ερωτικό περιεχόμενο του ποιήματος. Οι μισοί περίπου από τους σωζόμενους στίχους περιλαμβάνουν ένα προοίμιο, όπου ο ποιητής απευθύνεται στο γυναικείο κοινό του, και μια ενότητα αφιερωμένη στην έννοια του καλλωπισμού (*cultus*) όχι μόνο όσον αφορά τη γυναικεία ομορφιά, αλλά τον πολιτισμό γενικότερα. Οι άλλοι μισοί στίχοι περιέχουν πρακτικές συμβουλές για προϊόντα και τεχνικές μακιγιάζ.

Ars amatoria (Ερωτική Τέχνη)

Η επιτυχία του ειδολογικού πειραματισμού των *Medicamina faciei femineae* φαίνεται πως οδήγησε τον Οβίδιο στην επανάληψη του πειράματος, αυτή τη φορά σε μεγαλύτερη κλίμακα. Η *Ars amatoria* αποτελεί ένα ποιητικό έργο ερωτοδιδασχής, το οποίο αποτελείται από τρία βιβλία. Ο ανάλαφρος και παιγνιώδης τρόπος των *Amores* συνεχίζεται και στην *Ars amatoria* με την ίδια ένταση, αφού η αντίληψη του Οβιδίου για τον έρωτα ως παιχνίδι στρατηγικής παραμένει βασικά η ίδια. Στο έργο αυτό ο Οβίδιος, συνδυάζοντας συμβάσεις και χαρακτηριστικά της σοβαρής διδακτικής ποίησης (φρασεολογία, ύφος, φόρμουλες, παράλληλα κ.τ.ό.) με το ανάλαφρο θέμα του έρωτα, δημιουργεί μια ευφυή παρωδία της λογοτεχνικής διδακτικής παράδοσης.

Στα δύο πρώτα βιβλία ο ποιητής, ο οποίος έχει υιοθετήσει την πόζα του «δασκάλου του έρωτα» (*praeceptor amoris*), απευθύνεται στους άνδρες μαθητές του δίνοντάς τους αναλυτικές οδηγίες για το πώς θα επικρατήσουν στο ερωτικό παιχνίδι. Ποικιλία, ευρηματικότητα, ενίοτε κυνισμός χαρακτηρίζουν τις συμβουλές του *praeceptor* προς τους πρόθυμους μαθητές του. Έτσι, αναφέρονται, για παράδειγμα, τα καταλληλότερα μέρη της Ρώμης και οι προσφορότερες ευκαιρίες για να φλερτάρει κανείς (όπως η στοά του Πομπήιου, τα δικαστήρια, το θέατρο, οι αγώνες μονομάχων, ένας θρίαμβος)· δίνονται οδηγίες για τις τεχνικές της μυστικής επικοινωνίας μεταξύ των εραστών κατά τη διάρκεια δείπνου ή για την προσέγγιση της τροφού της αγαπημένης· κατονομάζονται οι υπηρεσίες ή/και τα δώρα που θα πρέπει να προσφέρει κανείς στην αγαπημένη του· δίνονται συμβουλές για τη χρησιμότητα συσσώρευσης υποσχέσεων και όρκων, καθώς και για την αποφυγή

καβγάδων. Τα δύο πρώτα βιβλία πρέπει να γράφτηκαν και να κυκλοφόρησαν μαζί. Η αναφορά του Οβίδιου μέσα στο ποίημα στην αναπαράσταση της ναυμαχίας της Σαλαμίνας από τον Αύγουστο το 2 π.Χ. κατά τη διάρκεια των εορταστικών εκδηλώσεων για τα εγκαίνια του ναού του Mars Ultor αποτελεί αξιόπιστη χρονολογική ένδειξη για την κυκλοφορία του έργου μεταξύ του 2 π.Χ. και του 1 π.Χ.⁵⁴ Το ίδιο χρονικό διάστημα επιβεβαιώνει άλλωστε και η αναφορά στους στίχους 177-228 του πρώτου βιβλίου στην επικείμενη εκστρατεία εναντίον των Πάρθων, για την οποία αναχώρησε ο εγγονός του Αυγούστου, Γάιος Καίσαρας, το 1 π.Χ.

Η επιτυχία των δύο πρώτων βιβλίων θα πρέπει να ώθησε τον Οβίδιο στη συγγραφή του τρίτου βιβλίου, τη σύνθεση του οποίου προανήγγειλε ο ίδιος με την (εκ των υστέρων;) προσθήκη ενός δίστιχου στο κλείσιμο του δεύτερου βιβλίου.⁵⁵ Τώρα αποδέκτες των συμβουλών του *praeceptor* είναι οι γυναίκες, σε αντιστάθμισμα των συμβουλών προς τους άνδρες. Η υιοθέτηση της γυναικείας οπτικής στον έρωτα οδηγεί τον ποιητή σε αναπάντεχες ανατροπές της επιχειρηματολογίας που χρησιμοποίησε προς όφελος των ανδρών στα δύο πρώτα βιβλία. Και εδώ η θεματολογία και η εκφραστική τόλμη καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα που κυμαίνεται από συμβουλές για την περιποίηση του γυναικείου σώματος και προσώπου (η έμφαση στον *cultus* απηχεί σε μεγάλο βαθμό τις σχετικές αναφορές στα *Medicamina*) και οδηγίες για χορό και τραγούδι μέχρι στρατηγικές εξαπάτησης και ψεύδους, ακόμα και ειδική αναφορά στην ποικιλία και καταλληλότητα των ερωτικών στάσεων ανάλογα με τη σωματική διάπλαση των εραστών.

Παρά το γεγονός ότι στο προοίμιο του έργου ο Οβίδιος απευθύνει σαφή προειδοποίηση προς τις αξιοσέβαστες Ρωμαίες δέσποινες να μείνουν μακριά από το έργο του, μια και αυτό είναι περισσότερο κα-

54. Οβ. *Ars* 1.171-172 *quid, modo cum belli navalis imagine Caesar / Persidas induxit Cecropiasque rates?* (= τι, όταν πρόσφατα ο Καίσαρας παρουσίασε θέαμα / με την αναπαράσταση της ναυμαχίας Περσών και Αθηναίων;).

55. Οβ. *Ars* 2.745-746 *ecce, rogant tenerae sibi idem praecepta puellae: / vos eritis chartae proxima cura meae* (= Μα να, τα τρυφερά κορίτσια ζητάνε τις συμβουλές μου και για εκείνα. / Εσείς θα είστε η έγνοια του επόμενου βιβλίου μου).

τάλληλο για γυναίκες ελευθέρων ηθών,⁵⁶ αυτό δεν απέτρεψε, όπως είδαμε παραπάνω, τον Αύγουστο από το να χρησιμοποιήσει την *Ars amatoria* ως αφορμή, για να εξορίσει τον ποιητή από τη Ρώμη. Και όχι μόνο αυτό. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Οβίδιου, το έργο απαγορεύτηκε από τις δημόσιες βιβλιοθήκες, ενώ ακόμα και η ιδιωτική κατοχή κάποιου αντιτύπου ήταν επικίνδυνη.⁵⁷

Remedia amoris (Αντιφάρμακα του έρωτα)

Με τα *Remedia amoris* ολοκληρώνεται η ερωτική τριλογία του Οβίδιου, η οποία ξεκίνησε με τους *Amores* και συνεχίστηκε με την *Ars amatoria*. Πρόκειται για ένα εκτενές ποίημα, διδακτικού —κατά τον τρόπο της *Ars amatoria*— χαρακτήρα, γραμμένο σε τετρακόσια επτά ελεγειακά δίστιχα, το οποίο κυκλοφόρησε μεταξύ 1 π.Χ. και 2 μ.Χ. Αξιοποιώντας στο έπακρο το μοτίβο του έρωτα ως ασθένειας, ένα από τα πιο διαδεδομένα μοτίβα της ρωμαϊκής ελεγείας, ο ποιητής επιστρέφει ως γιατρός σε μια προσπάθεια να θεραπεύσει διδάσκοντας την απαλλαγή από αυτόν. Στη λογική του «ό τρώσας καὶ ἰάσεται»⁵⁸ ο ποιητής αντιμετωπίζει τον έρωτα μάλλον ως δυσθεράπευτη, αν όχι ανίατη, ασθένεια και προσφέρει τα ενδεικνυόμενα «αντιφάρμακα». Αυτό σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι ο Οβίδιος αρνείται ή απορρίπτει τον έρωτα. Κάθε άλλο. Απλώς, ο εραστής πρέπει με κάθε τρόπο να πάψει να είναι υποδουλωμένος στον άτυχο και καταστροφικό έρωτά του.

56. Οβ. *Ars* 1.30-34 *este procul, vittae tenues, insigne pudoris, / quaeque tegis medios, instita longa, pedes. / nos venerem tutam concessaque furta canemus, / inque meo nullum carmine crimen erit.* (= Μακριά κορδέλες λεπτές, που δηλώνετε αγνότητα, / κι εσείς μακριά φορέματα που σκεπάζετε τους αστραγάλους! / Εγώ θα τραγουδήσω τον ασφαλή έρωτα και κόλπα που επιτρέπονται / και δεν θα βρείτε στο τραγούδι μου έγκλημα κανένα.)

57. Πρβ. Οβ. *Tr.* 3.1.59-74, *Pont.* 1.1.12.

58. Οβ. *Rem.* 43-44 *discite sanari per quem didicistis amare; / una manus vobis vulnus opemque feret.* (= Μάθετε να γιατρεύεστε από αυτόν από τον οποίον μάθατε να αγαπάτε. / Το ίδιο χέρι θα σας πληγώσει και θα σας βοηθήσει.)